

ИСТОРИСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИСКОГ ДРУШТВА НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ ЦРНЕ ГОРЕ
Књига I, свеска 5-6 Ц Е Т И Њ Е Мај-јуни 1948

Стогодишњица народног устанка у Грбљу

Један од привлачних предјела Боке јест лијепа и плодна грбаљска низина, која се протеже од Тиватског Залива до Будве. Гледана у прољеће са цесте, која води на Ловћен, изгледа као богато ишарани саг. Има сликовити излаз на Јадран (Јаз).) На њој успијева кукуруз, винова лоза, маслина и све врсте јужног воћа и поврћа. Стога су се у средњем вијеку око Грбља отимали град Котор, дукљански владари, Њемањићи, зетски кнезови, Турци и Млечани. Турци и Млечани су ту измјенично владали све до 1715 г., када је Грбаљ дошао под сталну власт Венеције све до њезине пропасти 1797 г. Занимљиво је, да су Грбљани вољели више турску него ли млетачку власт, јер су им Турци били далеко, само би повремено долазили да купе харач, док су били под непосредан удар млетачке власти из оближњег Котора. Наиме, под Турцима су живјели релативно слободно. И стварно, Турци нијесу у Грбљу оставили никаквих трагова, премда су дуго њим владали (од 1497 до 1647 г.).

На подручју Грбља налазе се многе старине (на Пре-влади, Брдима, Бобовишту и Под Ластви). То је неким дало повода, да мисле, да се стари *Agruvium* или *Agruvium* (Котор) налазио у Грбљу. Али је вјероватније да се налазио на мјесту данашњег Котора, како тврди константна традиција. Грбаљ се од 1647 г. дијели на четири „кнежије“ (Тужковићи, Лазаревићи, Бојковићи и Љубановићи). Постоји „грбаљски статут“, који је наводно донесен у манастир Под Ластви 1427 г. Први га је изнио на свјетлост Вук Врчевић 1851 г. у задарском листу „Правдоноши“. Неки научници, а међу

¹⁾ У Јазу се укрцао за Русију 1769 г., на трабакулу Јанковића из Херцегновог, кнез Долгоруки, који је био дошао у Црну Гору да раскринка Шћепана Малог.

њима познати руски научник на подручју историје права словенских народа д-р Александар В. Соловјев, сматрају га фалсификатом, а Соловјев полуфалсификатом³⁾. Разлози против аутентичности „Статута“ били су слиједећи: у XV вијеку Грбаљ је био под влашћу града Котора, по чијем се статуту управљао; у њему се налази на детаље, који не спадају у XV вијек (н. пр. називи новца, „кнежије“ које у то доба нијесу постојале итд.) Према томе требало би закључити, да га је Врчевић измислио. Ово је тешко прихватити у потпуности. Ја бих ту потешкоћу ријешио овако: иако „Статут“ у данашњем облику не може да буде из XV вијека, иако Вук Врчевић није увијек поуздан, ипак је могуће, да су Грбљани донијели неке одредбе као норму међусобног живота, у турско доба, када Грбаљ није потпадао под власт града Котора, нити се могао управљати по градском статуту. Тај „Законик“ није био написан, него се предавао с кољена на кољено усмено. Због тога су у њ ушли неки елементи из познијег доба или модернизми. А Вук Врчевић му је дао књижевну стилизацију, додавши, по свом обичају, и нешто свога. Тако је на пр. Валтазар Богишић уредио „Имовински законик за Црну Гору“ на основу обичајног права црногорског народа са разликом, да је Богишић био правни научник свјетског гласа, а Врчевић је био само писац — фолклориста. Па и сам Соловјев не искључује могућност, да је у основу „Грбаљског статута“ лежао неки кратки зборник наредба, који је Врчевић знатно проширио и ставио на њ лажан датум 1427.

У споменутом је „Статуту“ важна и занимљива наредба, да сваки Грбљанин, који хоће да ступи у брак, треба да усади извјестан број маслинових младика, што је знатно унапредило маслинарство, главни пољопривредни производ у Боки.

Некада је у Грбљу постојала значајна племенска организација, која се данас изгубила. Али су се до данас сачували многи лијеви народни обичаји, н. пр. потпомагање старца, немоћних, неспособних за рад и сирочади, да им се обраде земљишта бесплатно, чак и у данима, када се у Грбљу не ради, затим умир (измирење) и т. д.

Грбаљ је највеће и искључиво пољопривредно насеље у Боки. Страда од маларије због стајањих вода. Стога низина није насељена, док се двадесет грбаљских села поређало ди-

³⁾ „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“. Књига XV., свеска 1—2, 1935, Београд.

јелом на обронцима ловћенског масива, а дијелом на брежуљастом тлу са јужне стране. Наша народна власт, која је особиту пажњу посветила придизању пољопривреде у Грбљу оснивањем великог Среског расадника за воћке на површини од 27 хектара, предвидјела је у Петогодишњем плану отклањање маларије, тим што ће се уредити канализација за одвођење воде у море.

У дну грбаљског поља на Тиватском Заливу биле су у средњем вијеку чувене Солане.

Грбаљ је етнички наставак Црне Горе, као и већи дио Боке. Данас броји око 4000 становника. Грбљани су се као и Паштровићи, у прошлости радо запосљавали у Цариграду, гдје су уживали добар глас као поштени и вјерни људи. Од памтивјека се истичу словенским родољубљем, љубављу према слободи и слободарским духом. Прославили су се јунаштвом у борбама са Турцима. Будући да је у средњем вијеку — по ондашњем феудалном уређењу — читава грбаљска низина припадала которској властели, која је насилнички поступала са сељацима, Грбљани су често дизали буне против ње, а особито половицом XV вијека, када су Млечани, подржаваоци феудалног система, срушили гласовити манастир Св. Михаила на Превлаци, који се налазио на истоименом острвцу у дну грбаљског поља, у Тиватском Заливу да се у њ не би угнијездили бунтовни сељаци. Грбаљска сељачка буна старија је више од 100 година од Сељачке буне Матије Гупца.

Грбљани су свој отпорни дух показивали увијек у доба туђинских владавина: турске, млетачке и аустриске, а особито у револуционарној 1848 години, када су подигли и оружани устанак.

* * *

Против аустриске владавине подигло се опште незадовољство у Боки, када је Аустрија — противно задатим свечаним обећањима 1797 г. — завела порез на земљу и куће. У овом су се незадовољству највише истакли Грбљани. И када је 1848 г. остала безуспјешна претставка у Бечу, становници су Грбља дигли формални устанак против туђинске власти, а у згодан им је час дошло хаотично стање, које је тада владало у Хабсбуршкој Монархији. Још с прољећа 1848 г. аустриска је власт била Грбљанима забранила излаз из Грбља. Стога су сељаци отказали послушност властима и ускратили плаћање пореза. Забрањили су пролаз преко свог подручја аустриским војним јединицама, жандармима, финансиским и поштанским службеницима и осталим државним

функционерима. Одвојили су се и од которског државног суда и основали засебне народне судове.

Тадашњи окружни капетан у Котору Eduard Grietz de Ronse упутио је Грбљанима више позива, да се покоре, али све је било узалудно. На крају дође и до оружаног сукоба у септембру 1848 год. Аустриске власти пошаљу у другој половини септембра у Грбаљ војну експедицију у циљу да бунтовнике застраше. Тој експедицији придружи се окружни капетан Grietz, који позва грбаљске главаре на договор, да им објасни зашто је војска упала у њихову земљу. Али се Грбљани не одазову него прихвате оружје. У то се спусте и Црногорци под оружјем у Грбаљ — са знањем Његоша — да помогну браћи. Грбљани су скупа са Црногорцима отворили ватру на аустриску војску. Било је мртвих и рањених с једне и с друге стране. Тада је копнена војска опљачкала и запалила много кућа. А један је аустриски ратни брод под заповједништвом капетана Антона Ђуровића из Прчања добио наређење, да пође у затон Трасте и бомбардује грбаљска села. Међутим родољубиви капетан Ђуровић, да поштеди свој народ, није то извршио, него је стао преговарати са грбаљским првацима, али ти преговори нијесу донијели никаквих позитивних резултата. Антон Ђуровић је био иначе племенит човјек, па се у рату године 1848 одрекао своје плате у корист рањених, сирочади и удовица, и тако је и прије оснивања „Црвеног крста“ служио његовој хуманитарној идеји. Такво је стање трајало до половине октобра.

На крају аустриске власти, бојећи се даљних компликација, а особито да не дође до сукоба са сусједном Црном Гором, предложе Грбљанима споразумно ријешење спора, изјављујући да се неће предузимати никакве даљне репресалије и да се против устанка неће поступити по закону. У ствари то је била само превара, да се грбаљски главари доведу у Котор. Грбљани сазову народ на скупштину, да му објасне ситуацију и да му изнесу аустриски предлог. Ту закључе, да се одазову позиву.

Аустриска влада је у ту сврху послала у Котор барона Влаха пл. Геталди-а, владиног савјетника и царског коморника, Дубровчанина, не би ли он као наш човјек утицао на устанике, да се смире и покоре. Геталди је био у функцији претставника и опуномоћеника далматинског намјесника барона Турског. Дана 18 октобра 1848 год. дођу у Котор изасланици четири грбаљске кнежије: Војин Бојковић, Андрија Лазаревић, Филип Тујковић и Ђуко Мазарак. С њима

су дошли и многи старјешине, т. ј. претставници братства. Претставници Аустрије били су, осим већ споменутог Геталди-а, први окружни повјереник Стјепан Дојми, политички претур Иван Твртко, вршилац дужности територијалног пуковника Андрија Лица, которски начелник Мато Неговић, генерал-мајор бригадир и командант тврђаве Дубровника Vilim витез Reiche и заставник вашела (официр ратне морнарице) Антон Ђуровић, као тумач „илирског језика“. Састанак се држао у згради војног женијског уреда на Которској обали (та је зграда данас порушена)

Из састава високих личности, које је Аустрија послала у Котор, види се колику је она важност придавала устанку у Грбљу.

Прије овога састанка, још 8 октобра, водили су се преговори између Геталди-а, генерала Reiche-а и свих главара четири грбаљских кнежија и других грбаљских угледних сељака, да би се спор чим прије мирно ријешило и успоставио ред, јер се Аустрија бојала, да револуционарни вал не захвати и остале крајеве Боке, који су стојали под дубоким утицајем заључака велике народне скупштине Бокеља, која се одржала у Прчању дана 13 јуна 1848 год. А и онако је револуција пламтила у Мађарској и Италији, а и у осталим аустриским земљама осјећало се револуционарно гихање. К томе је Аустрију много забрињавало нејасно држање црногорског владике Петра II. Петровића — Његоша, под чијим се духовним патронатом одржала скупштина у Прчању, а који је у Боки уживао опште симпатије, тако да су ондашњи бокељски прваци мислили, да ће се Црна Гора ставити на чело покрета за ослобођење и уједињење Јужних Словена.

Претставници Грбља били су стављени пред алтернативу: или се борити са оружаном снагом Монархије или се покорити и положити оружје. У тој безизлазној ситуацији није им преостало друго него да се покоре. Иза дугог преговарања склопио се дана 18 октобра 1848 г. писмени споразум. Претставници Аустрије су у пет тачака формулисали захтјеве, којима треба да се Грбљани покоре. Будући да је акт био састављен на талијанском (службеном) језику, протумачили су им га живим говором на нашем језику барон Геталди и Ђуровић. Садржај аустријских предлога био је овај: Грбљани треба да се безусловно покоре, а аустријске власти ће узети у обзир њихово тешко стање и њихове оправдане захтјеве, у првом реду, да се против устаника не предузимљу никакве казнене мјере. Грбљани се оправдавају, да су народне судове зато установили, јер им суђење у државним судовима изискује

новчане издатке, а да су се и у другим мјестима по Боки основали слични народни судови. На устанак су их потакли безобзирни поступци аустријских претставника власти, а особито порески чиновници и даље позиви на устанак, који су им пристизали из Хрватске и Црне Горе, а не да све револуција у осталим аустријским крајевима. На крају моле амнестију за кривце од почетка устанка 15 марта до 18 октобра. Барон Геталди им обећаје, да ће се заузети, да њиховим захтјевима буде удовољено. Одређује, да се распусте народни судови; само ће моћи за окончање грађанских спорова да посредују мировни судије (арбитри) формалним компромисом између странака. За главаре им је потребна потврда од стране власти. Обуставља се исплата кућарине и десетине, док се не поправе прилике. До даљњих одредаба према својим овлашћењима, обуставља утјеривање пореза и извршне мјере. Дике забрану приступа Грбљанима у Котор и на Которски пазар и другдје по Боки, која је до сада важила. На то претставници Грбља обећавају у име својих сељака покоравање законима и наредбама власти и да ће бити вјерни поданици цареви.

Овај је споразум написан у троструком оригиналу на талијанском и нашем језику. С аустријске стране потписали су га већ споменути високодостојници, а са грбљске главари: Војин Бојковић, Андрија Лазаревић, Филип Тујковић и Ђуко Мазарак, односно поставише своје крстове. Још су додали своје потписе: претсједник херцегновске општине Мирковић, први претсједник општине добротске Божо Милошевић, начелник општине прчањске Лодовико Ђуровић, начелник перашки Крсто Матикола Баловић, начелник рисански Михаило Ивелић, претставник општине будванске и будванског подручја А. Аузуловић, синдик луштитчки Иво Машевић, претставник општине паштровске Иво Греговић. Као свједоци потписа и крстова потписани су: Шпиро Грати и Нико Косовац.

Устанак у Грбљу био је први у Боки и трајао је седам мјесеци. Иако није успио ефективно, имао је велико морално дејство на развијање народног покрета у Боки и на позније догођаје с њим у вези. Аустрији је показао високу народну свијест Бокеља, који су ријешени да се за своја права и оружјем одупру, и солидарност с браћом Црногорцима у одбрани слободе и правде.

А да су Грбљани били присиљени приликама да се покоре и положи оружје, доказала нам је друга буна у Боки, која је букнула у Кривошијама 1869 г., када је Аустрија хтјела да спроведе закон о општем регрутовању.

Грбаљ, Маине, Побори и Брајићи придружили су се кривошијским устанцима и јуначки се одупрли оружјем. Грбљани су покушали да освоје тврђаву Горажду. Послије неуспјеха Доњи Грбаљ се примирује, а Горњи Грбаљ под вођством попа Митра Ковачевића бори се с аустријском војском до своје потпуне капитулације. Стога Аустрија, до своје пропасти, није могла никако да опрости Грбљанима и Бокељима, па је систематски пуштала да осиромаше до просјачког штапа. Све су ове буне и устанци били претече велике Народно-ослободилачке борбе у минулом рату, у којој је родољубива и племенита Бока дала свој велики удио у крви и страдању.

Дон Нико ЛУКОВИЋ

Извори и литература: архиви бивше општине перашке и прањске; П. Буторац: Бока Которска према народноме покрету у револуционарној години 1848 г., Загреб, 1938 (Рад Југословенске академије знаности и умјетности).